

ДЕЈАН ВУКИЋЕВИЋ, 1965-
Народна библиотека Србије
Београд

УДК: 027.54:093/094(497.11)
ID: 201598220

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ФОНДА СТАРЕ, РЕТКЕ И МИНИЈАТУРНЕ КЊИГЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ У СВЕТЛУ ЗАКОНА О СТАРОЈ И РЕТКОЈ БИБЛИОТЕЧКОЈ ГРАЂИ¹

Сажетак: Рад се бави Фондом старе, ретке и минијатурне књиге Народне библиотеке Србије, односно његовом старом концепцијом и историјатом догађаја који су довели до креирања и усвајања нове концепције. Тумаче се *Кришеријуми за сџару, рејку и минијатурну књију* који су инкорпорирани у актуелни српски Закон о старој и реткој библиотечкој грађи. Циљ је да се три збирке у Народној библиотеци Србије ближе представе широј јавности, посебно у контексту заштите културних добара, те да се нагласи потреба за стандардизовањем критеријума за ову врсту грађе која се врло често опире јаснијем дефинисању.

Кључне речи: старе књиге, ретке књиге, минијатурне књиге, Народна библиотека Србије, Закон о старој и реткој библиотечкој грађи, заштита културних добара

Никако није наодмет на самом почетку истаћи да је Фонд старе, ретке и минијатурне књиге, а пре свега његов први сегмент, један од најстаријих и најважнијих у Народној библиотеци Србије. С тим у вези је и чињеница да је Одељење посебних фондова приликом оснивања 1947. године носило назив Одељење рукописа, старих и ретких књига. Преузевши овај фонд 2003. као водитељ, суочио сам се с многобројним проблемима кад су у питању све три збирке овог фонда. Пре свега, нисам наишао ни на један акт којим би била регулисана правила, односно критеријуми за попуњавање ове три збирке у којима сам наилазио на разне недоследне и збуњујуће случајеве. Тако сам убрзо дошао на идеју о доношењу неопходних критеријума који би јасно, или барем јасније

¹ Рад изложен на стручном скупу у Требињу *Изазови и сџранијуици савременој библиошекарсџива*, 18–19. април 2013.

дефинисали појмове везане за збирке, а који би били од користи и другима у раду на сличним збиркама. Касније, после јавне расправе, они би постали обавезујући кроз доношење правног акта о томе.²

Већ дуги низ година појавила се потреба за редефинисањем појмова стара, *рејка* и *минијатурна књија*. Стара дефиниција, заступљена у одавно превазиђеном *Закону о културним добрима* била је непрецизна, нејасна и није одговарала захтевима пред којима се нашло савремено библиотекарство.³ Пре свега требало је термилошки разграничити термине *стара* (old, ancient) и *рејка* (rare) књига у оквиру врло често нераздвојне синтагме *стара и рејка књија*. Старо, наиме, најчешће подразумева и ретко, али обрнуто није случај јер ретко не мора да значи и старо.⁴ Осим овога, како у Збирци старе књиге постоје и књиге на страним језицима, појавио се проблем јасније границе за сваки језик, односно културу понаособ. У збирци су место нашле чак и стране књиге из 18, па и 19. века. Оваква ситуација је била неминовна јер се при формирању није водило рачуна о критеријумима, већ се збирка попуњавала у доброј мери хаотично или барем по нечијем личном нахођењу.

Пред Комисију за израду критеријума за формирање збирки старе, ретке и минијатурне књиге⁵ ставио сам неке иницијалне проблеме и дилеме:

1. Који су критеријуми којима би се дефинисала српска стара књига?
2. Шта све улази у дубровачку књижевност и коју границу узети за њу, српску или хрватску?
3. Утврђивање граница за остале националне/језичке књижевности (западноевропска књига 1700, руска и мађарска 1800, румунска 1830, словеначка ?, хрватска 1835, бугарска 1878 (на новобугарском 1806–1878), латинска ?, грчка ?, арапска? ...).

² У том тренутку није се знало да ће критеријуми ући у највиши правни акт – сам закон.

³ „Стару и ретку књигу сачињавају: рукописи, рукописне и штампане књиге, периодика и друга библиотечка грађа настала до краја 1867. године, ретке књиге, одређени примерци периодичних издања и друге ретке библиотечке грађе настале и после ове године, одређена библиотечка грађа која се на основу овог закона доставља овлашћеној библиотеци као обавезни примерак и документација о њој, као и посебне библиотечке целине које су због свог садржаја, уметничке, културне и историјске вредности значајне за науку и културу.“ (Чл. 26 *Закон о културним добрима*, Београд, Службени гласник, 1996).

⁴ О овоме в. више у: Концепција збирки Фонда старе, ретке и минијатурне књиге Народне библиотеке Србије. *Колекције у библиотечкама : формирање, заштити, бојање, одржавање, ревизија и коришћење*. Београд : Заједница матичних библиотека Србије ; Крушевац : Народна библиотека, 2008.

⁵ Њени чланови су били: проф. др Душан Иванић, др Оливера Стефановић, др Нада Мирков Богдановић, мр Душица Грбић, Финка Пјевач, Владан Тријић и др Дејан Вукићевић као координатор.

4. Шта са језицима националних мањина, да ли узимати границу њиховог језика или српску?
5. Разграничење збирке од збирке Археографског одељења (1638. година).
6. Да ли да годишња периодика (алманаси, календари), иако припадају серијским публикацијама, остану у Збирци старе књиге?
7. Да ли да за српску књигу остане граница у 1867?
8. Да ли да граница за минијатурне књиге буде 77 x 77 x 77 mm или 100 x 100 x 100 mm?

Ваља нагласити да се старе рукописне и штампане књиге у Народној библиотеци Србије налазе на два места – у Археографском одељењу су српске ћириличне рукописне књиге, ћириличне инкунабуле и штампане књиге до 1638, док се у Збирци старе књиге чувају страна стара и српска стара штампана књига (од 1638), као и српска периодика на годишњем нивоу (годишњацаи, алманаси, календари). Збирка је некада осмишљена тако да су у њу ушле и хрватске и словеначке књиге закључно са 1867. годином. Даље, „збирка садржи стару српску ћирилску штампану књигу до краја XVII века закључно као једну, и књигу на свим језицима југословенских народа штампану од почетка XVIII века до 1867. године као другу целину; условно, према интерној терминологији Библиотеке, прва целина подразумева се под појмом старе, а друга под појмом ретке књиге“.⁶ Оваква концепција можда је и могла да пропрати критеријуме свог времена, када се на великом простору СФР Југославије очекивао јединствен прилаз, међутим, данашњи приступ свакако би морао да буде другачији.

Збирка старе књиге је конципована, дакле, пре неколико деценија у држави чије су се границе у међувремену више пута мењале. Тако су се у њој нашле и публикације које јој не припадају као, рецимо, у случају старе хрватске и словеначке књиге. Контактима са хрватским и словеначким колегама утврдио сам да је временска граница за ту врсту грађе у Хрватској 1835. година (година узета јер је у Аустрији тада уведен обавезни примерак), док у Словенији још увек немају јасно утврђену границу, али, предочено ми је, постоји тенденција да и тамо из истих разлога граница буде такође у 1835. години.

На основу примерака страних старих књига могло се закључити да је и у њиховом случају граница стављана у 1867. годину, као за српску књигу, јер половина таквих књига припада 18. и 19. веку.

Даље, у Збирци старе књиге затекао сам и веома велики број ретких књига, вероватно стога што је спочетка ова збирка замишљена као јединствена збирка старе и ретке књиге. Осим њих у збирци се налазе и многобројне књиге које не припадају ни старим ни ретким, већ општем фонду.

Такође, није мали број ни оних књига које треба звати ретким примерцима јер садрже посвете аутора. Ти аутори су каткада веома значајни, као и особе

⁶ *Кашалој књига на језицима југословенских народа : 1519–1867*, стр. XV.

којима су посвете написане, али врло често се ради о мање важним ауторима, или мање важним особама којима су књиге поклоњене.

Надаље, у збирци су се наша фототипска издања неких старих књига, вероватно са идејом да је, кад већ нема тог одређеног наслова, добро имати његов сурогат. Можда је намера била и да се касније, када се оригинал набави, тај оригинал замени са својим сурогатом. Аргументација донекле заиста постоји, али је свакако била недовољна.

Комисија је дошла до следећих закључака:

Старе српске књије су:

- a) *рукописне књије на српскословенском и српском језику српскословенској језичкој периода закључно са 18. веком, као и рукописне књије настале до 1867. године на српскословенском, рускословенском, славеносрпском и српском језику;*
- b) *шtamпaнe књије, периодичне и друге публикације објављене на српскословенском, рускословенском, славеносрпском и српском језику, закључно са 1867. годином;*
- v) *рукописне и штампане књије на старим језицима чији је аутор припадник српској народа закључно са 1867. годином;*
- i) *стари српску књију чине издања дубровачке књижевности која припадају и српској и хрватској култури закључно са 1867. годином;*
- g) *публикације на којима су српски или хрватски језик представљени као илирски морају се решавати од случаја до случаја у складу са припадним критеријумима.*

Када је у питању стара српска књига, колеге из Археографског одељења предложиле су дефиниције за рукописну књигу, а што се тиче штампане српске књиге, укрштен је временски принцип са језичким: за српски језик, књижевност и културу узета је, односно потврђена горња граница – 1867, година када је у Кнежевини Србији у школским институцијама и државној администрацији укинута забрана употребе Вуковог писма и правописа (или, ако се посматра с друге стране, када је званично усвојена Вукова реформа); за мађарску 1800; за румунску 1830; за хрватску и словеначку стару књигу граница је 1835. година; за бугарску 1878; за западноевропску, старогрчку, латинску, хебрејску, арапску и све остале књиге то је 1700. година.

Незнатна дилема око померања границе за стару српску књигу унапред из разлога што је, осим у случају бугарске старе књиге, највиша, лако је разрешена јер би померањем границе била нарушена досадашња традиција, а већ објављени каталози би изгубили своју пуну сврху.

Одлучено је да се старим називају књиге које припадају дубровачкој књижевности, односно култури и науци јер истовремено чине и корпус хрватске и српске културе и традиције, те да се за њих узме временска граница која важи за српску књигу – 1867. година.

Уколико се ради о књизи на неком од језика националних мањина, ако се ради о издању са територије Србије, биће третирана као и друге српске старе књиге, а ако је објављена ван њене територије, биће третирана према језику на којем је штампана.

Што се тиче разграничења између Археографског одељења и Фонда старе, ретке и минијатурне књиге, ту је само потврђена година која се и раније примењивала кад је у питању штампана ћирилична књига – 1638, година када је изашла последња књига на српском језику пред вишедеценијску паузу – *Псалтир с пословањем*, у Венецији код Бартоломеа Ђинамија.

Одлучено је такође да периодика на годишњем нивоу – алманаси, календари, годишњаци – иако је део серијских а не монографских публикација, остане у Збирци старе књиге јер дугогодишња традиција то сама по себи налаже.

Критеријуми које је донела Комисија готово верно су пренети и у нови *Закон о старој и рејској библиотечкој грађи*:⁷

„Стару и рејску библиотечку грађу чине:

1) старе српске књије:

- (1) рукописне књије на српскословенском и српском језику српскословенској језичкој периоду закључно са 18. веком, као и рукописне књије настале до 1867. године на српскословенском, рускословенском (у српској ујошреби), славеносрпском и српском народном језику,*
 - (2) штампане књије, периодичне и друге публикације објављене на српскословенском, рускословенском (у српској ујошреби), славеносрпском и српском језику, закључно са 1867. годином,*
 - (3) рукописне и штампане књије на старим језицима чији је аутор припадник српској народа, закључно са 1867. годином,*
 - (4) издања дубровачке књижевности, која припадају и српској и хрватској култури, закључно са 1867. годином;*
- 2) старе старе књије: рукописне и штампане књије објављене до године која се узима као критеријум и о којима државе из које потичу.“*

Ретке књиге су најчешћа главобоља библиотечких радника, ма где се налазили на српском језичком простору. Врло је тешко с великом позданошћу рећи које то књиге припадају корпусу ретких. Томе су веома допринеле

⁷ Овде ваља нагласити да се по први пут појављује закон специфично за ову врсту грађе, а не као до сада у виду уопштеног закона о културним добрима који је обухватао и сва остала покретна и непокретна добра.

нејасне и непрецизне дефиниције. Негде су, рецимо, књиге објављене у време балканских ратова, као и Првог и Другог светског рата убрајане у ретке, а негде, пак, само оне из доба ратова, али које нису владина издања (јер се некако подразумевало да су владина издања штампана у већим тиражима). Када су у питању библиофилска издања, па још и она нумерисана и потписана, сам појам библиофилског издања је данас у тој мери профанисан и злоупотребљен да се под тим називом крију најобичнија нумерисана издања у тиражу од 200, 300, па и преко 1.000 примерака. У време социјализма и тржишта СФР Југославије тиражи су били знатно већи него данас, тако да се тираж од 200 примерака (посебно у случају песничких књига) одавно не сматра малим. Не постоји ниједан разлог да се фототипска издања која нису објављена у малом тиражу прогласе ретким, без обзира да ли и колико верно прате оригинал. Напротив, она су најчешће рађена у већим тиражима. Често се граница у тим дефиницијама кад је у питању тираж одређује на „мали број примерака“, што може да значи 30, некеме 100, а некеме можда и 500 или много више. Ова релативност довела је до тога да су у Збирку ретке књиге улазила чак и издања од по неколико хиљада примерака.

Претрага литературе која би дала дефиницију ретке књиге дала је мршаве резултате. Осим Владимира Јокановића и Лепосаве Чукић, који су у скриптама (!) *Основи библиоџкарства* из 1991, те Душице Грбић у тексту „О формирању и попуњавању збирки старих и ретких књига у Библиотеци Матице српске“ (*Годишњак библиотеке Срема*, 6, 2006) и Наде Вујић која се бавила овим питањем такође с аспекта исте институције, нисам наишао ни на један озбиљнији покушај дефинисања ове значајне врсте грађе.⁸

Чувени *Каталог ретких српских књига 1741–1941* Јанка Хркаловића веома је драгоцено помагало библиотекарицама, али никако не треба сметнути с ума да је то каталог рађен пре свега из тржишних књижарских разлога, те га у том смислу и треба третирати – само као помагало.

Комисија је донела следеће критеријуме за ретке књиге:

„Ретке књиге су публикације које имају неко од следећих обележја:

- а) рукописне књиге настале после 1867. године;
- б) примерци публикације који због посебне ојреме или садржине излазе из профила укућној тиража;
- в) библиофилска издања значајних аутора и библиофилска издања која имају научну, историјску, културну или уметничку вредност;
- г) ретка издања из ратних периода 1912–1913, 1914–1918, 1941–1945;
- д) издања с тиражом мањим од 100 примерака која имају посебну научну, историјску, културну или уметничку вредност;

⁸ И о овој теми опширније в. у мом горе поменутом тексту.

- ђ) цензурисана, њроскрибована издања која су сачувана у малом броју примерака, а сама њо себи имају велики културни значај;
е) емигрантска издања објављена ван територије Србије сачувана у малом броју примерака.

Примерци публикација са значајним њосветљама, маргиналијама, њечашама, екслибрисима сматрају се рећким примерцима.

Библиотека може имати и своје њособне критеријуме о рећкостии неких наслова.“

Као што се може видети, у Закон о старој и рећкој библиотећкој грађи инкорпориране су дословно тачке од а до е. Рукописне књиге настале после 1867. године су ређа појава, али с обзиром на то да их има, узете су у обзир. Комисија се водила принципом укрштања бар двају начела приликом одређивања шта књигу чини ретком. Тако је у случају библиофилских издања прикључила и категорију научне, историјске, културне или уметничке вредности. На сличан начин поступљено је и у осталим случајевима, с малим бројем примерака, ратним и цензурисаним издањима.

У критеријумима је посебно наглашено и то да примерке с посветама, печатима или екслибрисима изузетних особа или упућених изузетним особама треба сматрати само рећким примерцима, што значи да не њрипадају рећкој књизи, те да свака установа треба да нађе модус чувања и коришћења ове врсте грађе.

Такође, остављена је могућност да библиотеке могу појединачно одређивати неке ретке наслове у складу с локалним, завичајним начелима и потребама. У даљем раду на ретким издањима неопходно је периодично објављивати библиографије ретких књига, како би се свим каталогизаторима олакшао рад пре свега на селекционисању ове врсте грађе.

Западне земље најчешће минијатурну књигу мере у инчима и ограничавају је на три инча, што би изражено у милиметрима изнело 77 x 77 x 77 mm, док је у бившим социјалистичким земљама пракса да се узимају димензије 100 x 100 x 100 mm. Уочљива је важност и треће димензије, тј. дебљине књиге.

Литература готово да се није бавила темом минијатурних књига. У *Водичу Посебних фондова* о овој збирци стоји следећа дефиниција: „Књиге изузетно малих формата, најчешће прављене за библиофиле, и у малим тиражима, чине *Збирку минијатурних издања*.“ Комисији сам предложио да преузмемо англосаксонски критеријум (од три инча) јер када би се прихватила граница од 100 mm, та збирка би била прилично велика стога што књига тих димензија има у већем броју, те би се тако изгубила поента специфичности.

Комисија је донела одлуку да су „минијатурне књиге монографске публикације чије димензије не прелазе 77 x 77 x 77 mm“, док се законодавац није бавио посебно минијатурном књигом, вероватно стога што она сама по себи припада реткој књизи. Оваква одлука омогућила је да се из Збирке минијатурне књиге излуче све оне које не улазе у зацртане димензије.

Доношењем Критеријума за стару, ретку и минијатурну књигу попуњена је огромна рупа која је зјапила и доводила до разних недоумица и компликација у организовању ових збирки у корпусу читавог српског библиотекарства. Када се оконча реорганизација Фонда старе, ретке и минијатурне књиге у Народној библиотеци Србије, умногоме ће корисницима, али и запосленима, рад бити квалитетнији и олакшан.

Литература

1. Almagno, Romano Stephen. Miniature books. *Encyclopedia of Library and Information Science*. New York ; Basel : Marcel Dekker, 1976, str. 138–141.
2. Breyer, Mirko. O starim i rijetkim jugoslavenskim knjigama : bibliografsko-bibliofilski prikaz. Zagreb : Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1952.
3. Breyer, M. Sudslavische rara und rarissima : eine empfindsamebibliophile Exkursion. Wien ; Zürich ; Leipzig : Herbert Reichener Verlag, 1937.
4. Вујић, Нада. Чување, коришћење и презентовање старих и ретких књига у Библиотеци Матице српске. – Београд [тј. Нови Сад] : Н. Вујић, 1997 (не-објављени рукопис).
5. Вукићевић, Дејан. Концепција збирки Фонда старе, ретке и минијатурне књиге Народне библиотеке Србије. *Колекције у библиотекама : формирање, заштити, бојање, одржавање, ревизија и коришћење*. Београд : Заједница матичних библиотека Србије ; Крушевац : Народна библиотека, 2008, стр. 125–132.
6. Грбић, Д. О формирању и попуњавању збирки старих и ретких књига у Библиотеци Матице српске. *Годишњак библиотека Срема*, 6, 2006, стр. 47–55.
7. Žnidaršič, Martin, Jože Munda. Miniaturna knjiga : mednarodna razstava. Ljubljana : Cankarjev dom, 1983.
8. Закон о библиотекама. *Службени гласник СР Србије*, 48, 1960.
9. Закон о библиотекама. *Службени гласник СР Србије*, 15, 1965.
10. Закон о библиотечкој делатности. *Службени гласник СР Србије*, 47, 1977.
11. Закон о библиотечкој делатности. *Службени гласник СР Србије*, 34, 1994.
12. Закон о заштити културних добара. *Службени гласник СР Србије*, 28, 1977.
13. Закон о изменама и допунама Закона о заштити културних добара. *Службени гласник СР Србије*, 34, 1981.
14. Закон о старој и реткој библиотечкој грађи. *Службени гласник Р Србије*, 52, 2011.
15. Изложба Одељења посебних фондова : водич и каталог. Београд : Народна библиотека Србије, 1982.
16. Каталог књига на језицима југословенских народа : 1519–1867. Београд : Народна библиотека Србије, 1973.

17. Katić, Tinka. Primjena formata UNIMARC pri katalogizaciji starih knjiga: praksa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 39, 3–4, 1996, str. 47.
18. Katić, Tinka, Mirna Willer. Retrospektivna katalogizacija u Zbirci starih i rijetkih knjiga Nacionalne i sveučilišne biblioteke. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 36, 1993, str. 3.
19. Katić, Tinka. Stara knjiga. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007, XII, str. 29.
20. Kleinod der Buchkunst. Leipzig : Veb Fachbuchverlag, 1979.
21. Кљаић, Мирјана, Негован Кљаић. Правни систем заштите културних добара у Србији. Београд : Службени гласник, 1996.
22. Комадинић, Владимир. Каталог ретких српских књига 1741–1941. *Библиошкар*, 23, 6, 1971, стр. 787–793.
23. Критеријуми за утврђивање које су старе и ретке књиге културна добра од изузетног и од великог значаја. *Библиошкар*, 40, 3–4, 1988, стр. 60–61.
24. Немировский, Евгений Львович. Актуальные проблемы работы с редкими изданиями. *Советское библиошководение*, 4, 1980, стр. 71–82.
25. Немировский, Евгений Львович, Ольга Михайловна Виноградова. Миниатюрные книги : вчера, сегодня, завтра. – Москва : Книга, 1977.
26. Никчевић, Драгутин. Заштита старе и ретке књиге. *Годишњак Народне библиотеке Србије*, 1980, стр. 255–273.
27. Никчевић, Д. Поводом доношења критеријума за утврђивање старе и ретке књиге. *Библиошкар*, 40, 3–4, 1988, стр. 62–68.
28. Петрова, Л. Н. О формировании и сохранности фондов редких книг республиканских библиотек. *Советское библиошководение*, 4, 1980, стр. 82–97.
29. Поповић, Лjubinko. Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519–1867. Beograd, Izdanje Narodne biblioteke SR Srbije. 1973. *Bibliotekarstvo*, 21, 4, 1975, str. 65–71.
30. Поповић, Лjubinko. Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa. *Bilten Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine i Narodne biblioteke NR BiH*, 1, 4–5, 1955, str. 27–49.
31. Степанова Герасимова, Е. Г. Фонды редких и ценных изданий (книжных памятников) в библиотеках РСФСР : указатель. Москва : Государственная библиотека имени В. И. Ленина, 1990.
32. Хркаловић, Јанко. Каталог ретких српских књига : 1741–1941. Београд : Ј. Хркаловић, 1971.

REORGANIZATION OF THE OLD, RARE AND MINIATURE BOOK FUND AT
THE NATIONAL LIBRARY OF SERBIA IN LIGHT OF THE OLD AND RARE
LIBRARY MATERIAL LAW

Summary

This paper deals with the old, rare and miniature book fund at the National Library of Serbia, that is, its old conception and history of events that led to the creation and adoption of the new conception. *The Criteria for old, rare and miniature book*, incorporated in the present Serbian Law on Old and Rare Library Material are being interpreted. The goal is to popularize three collections at the National Library of Serbia, especially in the context of cultural property protection, and to indicate the need for standardized criteria for this type of material, which tends to be only vaguely defined.

Keywords: old books, rare books, miniature books, National Library of Serbia, Law on Old and Rare Library Material, cultural property protection

Dejan Vukićević